

Владислав Берковський
(Київ)

АРХІВНА УКРАЇНКА: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕНОСТІ

Стаття присвячена основним проблемам пов'язаним з комплектуванням державних архівів документами архівної україніки. Зокрема, на основі досвіду та основної діяльності Центрального державного архіву зарубіжної україніки аналізуються проблеми формування, забезпеченням збереженості та удоступнення документів утворених в процесі життєдіяльності зарубіжного українства.

Ключові слова: архівна україніка, комплектування архівів, фонди, документи.

Статья посвящена основным проблемам комплектования государственных архивов документами архивной украиники. На основе опыта и основной деятельности Центрального государственного архива зарубежной украиники анализируются проблемы формирования, обеспечения сохранности и доступа к документам созданным в процессе жизнедеятельности зарубежного украинства.

Ключевые слова: архивная украиника, комплектование архивов, фонды, документы.

The article is devoted the basic problems of completing of state archives the documents of archival ukrainica. On the basis of experience and basic activity of the Central State Archives of Foreign Archival Ukrainica forming problems are analyzed, providing of safety and access to the documents created in the process of activity of foreign Ukrainianian.

Key words: archived ukrainica, completing of archives, funds, documents.

Складний та багатогранний процес творення незалежної суверенної держави Україна, проблеми не лише у творенні ринкової економіки, але й, що головне, у формуванні громадянського суспільства, викликають потребу звернення до досвіду наших попередників. В

першу чергу це стосується того неоціненного досвіду, який був отриманий українцями в період Визвольних змагань 1917 – 1922 рр. та під час побудови перших паростків незалежної України. Саме ця теза зумовлює нагальну потребу у збереженні, вивченні та широкому оприлюдненні документальної спадщини українців, які з тих чи інших причин опинилися поза межами рідної землі. Саме досвід набутий зарубіжним українством є вкрай важливим для модерного українського соціуму, особливо в сьогоденні складних політичних та економічних умовах.

До цього слід додати, що відсутність системного розуміння, що архівна україніка це, в першу чергу, стратегічний інформаційний ресурс незалежної України, а не зібрання історичних даних, якраз позначилося на сучасному становищі в цьому напрямку. Зокрема, стало причиною погіршення та утруднення комплектування архівів документами архівної україники, колосальними проблемами з забезпеченням збереженості документів, врешті з удоступненням, оприлюдненням та використанням архівної інформації. Таким чином, метою статті є спроба, на основі досвіду та основної діяльності Центрального державного архіву зарубіжної україники проаналізувати вище зазначені проблеми.

Отже, розглядаючи проблему комплектування та формування Національного архівного фонду України документами архівної україники, слід зазначити, що на сьогодні нагального вирішення потребують чотири основних питання.

До першого питання відноситься проблема забезпечення цілісності архівних колекцій та зібрань, що були утворені зарубіжним українством. Зокрема, непоодинокими є факти коли архівні колекції розпорошуються між різними установами. Так, наприклад, на сьогодні т. зв. “празькі фонди” (архіви української еміграції з Чехо-Словаччини періоду 1917 – 1945 рр.) в силу військово-політичних причин були розпорошені між Львовом, Києвом та Москвою. Таким чином, було розпорошено поміж різними архівами документи українських видавництв, часописів та організацій, а серед них таких визначних, як Український Вільний Університет, Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова, Українська Академія Пластичного Мистецтва, Музей Визвольної Боротьби України, Українська Господарська Академія, Український Технічно-Господарський Інститут та Українська Гімназія [1; 7, с. 43-49; 8, с. 532-533]. Як результат, штучно було створено низку проблем безпосередньо пов'язаних не лише з

вивченням розвитку та діяльності українських установ та організацій в міжвоєнній Чехо-Словаччині, створенням цілісної картин розвитку України в першій половині ХХ ст., але й з безпосереднім доступом вчених до цих документів.

Подібна ситуація спостерігається і щодо передачі документів в сучасних умовах. Зокрема, ані фондоутворювачі, ані інституції, що займаються передачею архівної україніки, передаючи до України дійсно унікальні та особливо цінні документи, не беруть до уваги того факту, що в окремих державних архівах можуть вже існувати спеціалізовані фонди даних осіб чи установ. Що більше, в окремих випадках цілісний фонд (в першу чергу це фонди особового походження), з волі фондоутворювача розпорошується між різними установами, з яких лише незначна частина має відношення до збереження архівної україніки. Однак найбільш трагічним в даній ситуації є той факт, що порушення цілісності архівних колекцій відбувається за підтримки центральних органів виконавчої влади (Міністерства Закордонних Справ України, Державної служби контролю за переміщення культурних цінностей через державний кордон України). Так, наприклад, Архів письменника, художника, громадсько-політичного діяча Івана Багряного, переданий до України у 1993 р., був розпорошений між 5 різними установами; архів поетеси, прозаїка, літературознавця, перекладачки Віри Вовк, переданий до України у 1997 р., розпорошено між 6 різними установами. В обох наведених випадках, частина документів все-таки потрапила на державне зберігання до архівів, натомість у випадку з архівною спадщиною Людмили Морозової, переданої до України у 1998 р., жоден з документів, розпорошених між 4 різними установами, не потрапив на державне архівне зберігання. Загалом з 83 архівних комплексів, що надійшли до України протягом 1993 – 2009 рр. і про надходження яких є інформація в Державному комітет архівів України, більше 30% було розпорошено, або взагалі передано до непрофільних установ [6].

Зазначені вище проблеми щодо передачі на постійне державне зберігання документів архівної україніки походять з-за існуючого законодавчого прецеденту. Зокрема, згідно Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, фондоутворювач сам визначає місце (архів, бібліотеку, музей чи іншу установу) де має зберігатися його фонд [4]. Однак, дана законодавча норма створила правову колізію, коли існуючий Центральний державний архів зарубіжної україніки, заснований у травні 2007 р., як “координаційний центр

з питань роботи з документами архівної україніки, що зберігаються в інших державних архівах та архівних підрозділах організацій та громадських об'єднань, в інших юридичних осіб України, а також у громадян України, іноземців та осіб без громадянства”, фактично не виконує покладених на нього функцій, оскільки значна частина архівних колекцій зарубіжного українства надходить на постійне зберігання до інших установ, профільна діяльність яких, згідно їх положень, не передбачає зберігання архівної україніки. Так, наприклад, на постійне державне зберігання до Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України потрапив унікальний за своєю історичною та джерельною цінністю фонд Штендери, а фактично архів Редакції Літопису УПА, який за своїми типологічно-видовими ознаками жодним чином не підпадає під ті документи які, згідно положення про ЦДАВО України, мають зберігатися в цьому архіві [9].

Наступним є питання передачі архівної україніки на державне зберігання до українських архівів, в першу чергу до Центрального державного архіву зарубіжної україніки. Виникнення даного питання пов'язано, не в останню чергу, з низкою гучних скандалів розгорнутих тими чи іншими політичними силами навколо архівної системи України, а також зі змінами в загальноукраїнській політичній ситуації. Завдяки цьому, особливо в останні роки, представники зарубіжного українства все частіше відмовляються передавати свої архівні колекції на постійне чи депоноване зберігання до України. В цьому контексті не можна не вказати на той факт, що саме з огляду на політичні обставини, окремі потенційні фондоутворювачі вважають за доцільне передавати свої документи на зберігання до архівосховищ та бібліотек своїх країн проживання, часом витрачаючи на це значні кошти.

Як результат, значна частина приватних архівних колекцій представників зарубіжного українства не лише опиняється поза увагою як української, так і світової наукової спільноти, але й, що гірше, часом просто знаходяться на межі знищення. Так, наприклад, в подібній ситуації вже досить давно знаходиться бібліотека та архів Європейської філії НТШ у Сарселі, архів Українського вільного університету в Мюнхені [2]. Також, непоодинокими є випадки, коли після смерті власників архівних колекцій їхні документи знищуються як непотріб, викидаються на смітник.

Власне, вище зазначені питання вимагають потреби запроваджен-

ня єдиного підходу у виявленні та обліку архівної україніки, створення єдиного централізованого реєстру архівних колекцій зарубіжного українства, а також, що головне, прийняття єдиної політики щодо формування та комплектування документами віднесеними до категорії архівна україніка. Слід зазначити, що лише наприкінці 2010 р. за активної участі Центрального державного архіву зарубіжної україніки було розроблено проект інструкції про облік документів архівної україніки.

Як вже зазначалося вище, поряд з проблемами формування та комплектування архівної україніки, колосальну проблему становить забезпеченням збереженості документів та підготовки для доступу широких кіл громадськості та дослідників. Дана проблема, з однієї сторони, пов’язана з необхідністю застосування специфічних умов збереження архівних документів, а зокрема наявності спеціально обладнаних архівосховищ та підготовленого персоналу, а з іншої сторони, обумовлюється наявністю ресурсів для підготовки документів до використання (наявність не лише коштів на реставрування документів, але й наявність спеціалізованих приміщень для роботи дослідників).

На жаль, вищезазначені потреби беруться до уваги потенційними фондоутворювачами лише в поодиноких випадках. Зокрема, при передачі документів архівної україніки на постійне зберігання до музеїв, фондоутворювачі не враховують того факту, що в музеях взагалі відсутні є спеціальні приміщення для роботи сторонніх вчених-дослідників з фондами музею. Більш того, існують певні розбіжності й в самих підходах до збереження та використання документів архівної україніки музейними та архівними установами. Так, наприклад, згідно Закону України “Про музеї та музейну справу” будь-який документ віднесений до категорії “музейний предмет” визначається як культурна цінність, якість або особливі ознаки якої роблять необхідним для суспільства її збереження, вивчення та публічне представлення [3]. Натомість в архівній справі, згідно Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” документи розглядаються в першу чергу з огляду на цінність інформації представленої в них. Отже, в першому випадку, документ архівної україніки є експонатом, що візуально відображає ту чи іншу епоху, а в другому – цінним джерелом інформації. Саме в контексті цих визначень й відбувається доступ сторонніх дослідників до даних документів. Подібна ситуація спостерігається й з можливістю доступу даної категорії

дослідників до документів, що надійшли на зберігання до наукових інституцій. Тобто якщо при надходженні документів архівної україніки на державне зберігання до державних архівних установ та після відповідного науково-технічного опрацювання вільний доступ, на підставі особистої заяви та документу, що посвідчує особу, мають усі без винятку громадяни України, іноземці та особи без громадянства, то при доступі до музейних фондів чи фондів різного роду наукових інституцій дослідник зустрічається з низкою різного роду перепон (відсутність читального залу, потреба спеціального дозволу на використання тощо).

Наступними є питання дотримання вимог до зберігання документів, а також питання створення страхового фонду на документи архівної україніки. Слід зазначити, що вирішення даних питань є можливим лише в державних архівах, де існує чітко розроблена та сформована програма по контролю за дотриманням всіх вимог до збереження документів віднесених до Національного архівного фонду України, також програма по створенню страхового фонду та фонду користування особливо цінних документів [10]. Особливо важливим є створення страхового фонду, як основи забезпечення збереження культурної спадщини, на випадок втрати або псування оригіналу документа [5]. На жаль, більшість непрофільних установ, до яких ми відносимо якраз музеї та наукові інституції, не мають ані коштів, ані відповідного технічного та кадрового забезпечення для вирішення цієї задачі.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в умовах сьогодення лише державні архівні установи можуть забезпечити повноцінне збереження та удоступнення документів архівної україніки широкій громадськості. Разом з тим, наявність значної кількості проблем пов'язаних, в першу чергу, з комплектуванням державних архівів профільними документами є однією з основних причин обмежень щодо інформування широкої громадськості про життя, діяльність та традиції зарубіжного українства. Більш того недотримання основних вимог, щодо комплектування, зберігання та використання документів архівної україніки з боку непрофільних установ, а також відсутність системного розуміння потреби збереження історико-культурної спадщини в середовищі фондоутворювачів фактично призводить до фізичної недоступності інформації утвореної в середовищі української діаспори, що безумовно, негативно впливає як на темпи, так і на масштаби та рівень вітчизняних досліджень.

Джерела та література:

1. Грімстед П. К. "Празькі архіви" у Києві та Москві: Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної українки / П.К. Грімстед. – К., 2005. – 252 с.
2. Гумницька Н. Хто врятує духовну скарбницю українства в Сарселі під Парижем? / Н. Гумницька // День. – № 209 (18.11.2009).
3. Закон України "Про музеї та музейну справу" від 29 червня 1995 р. № 249/95-ВР.
4. Закон України "Про Національний архівний фонд та архівні установи" від 13 грудня 2001 р. № 2888-III.
5. Закон України "Про страховий фонд документації України" від 22 березня 2001 року № 2332-III.
6. Каталог "Архівні матеріали, повернуті та передані в Україну у 1993 - 2009 рр." на веб-порталі Державного комітету архівів України.
7. Кентій А. В. Фонд "Український музей у Празі" ЦДАГО України як складова "Празького архіву" / А.В. Кентій // Архіви України. – 2000. – Ч. 1-3. – С. 43–49.
8. Мушинка М. Архіви української еміграції з Чехо-Словаччини (1917 – 1945): Сучасний стан і місця зберігання / М. Мушинка // На службі Клію: Зб. наук. праць на пошану Любомира Романа Винара. – К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 532–545.
9. Положення про Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (Затверджено Наказом Держкомархіву України від 14 квітня 2000 р № 9).
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 1739 "Про затвердження Порядку віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, внесення їх до Державного реєстру національного культурного надбання та зберігання".